

прийдешні України. При винятковій працездатності проф. Фізер виявляв таку ж виняткову скромність. Набувши вагомі наукові активи, міжнародне визнання, він не любив “колекціонувати” звань, не замовляв монографій про свій життєвий і науковий шлях. Був людиною виняткової скромності, високої моралі, обов’язку і честі.

Печально і тужно усвідомлювати відхід Івана Михайловича, який уособлював не лише дух елітарності, а й певну її предметність, людини, яка виконувала першорядну роль у науковій і суспільній діяльності української громади на чужині, людини доброї, чуйної і лагідної.

Іван Михайлович Фізер назавжди лишиться для нас світлим прикладом Людини, Вченого і Патріота.

Тамара Скрипка (Нью-Йорк)

Бутич Іван Лукич (1919–2007). У 2007 р. відійшов у кращий світ символ української археографії другої половини ХХ ст. Іван Лукич Бутич – людина, яка все своє життя віддала справі публікації архівних документів з історії України ХVІІ – початку ХХ ст. Але ім’я І. Бутича як завзятого публікатора архівних документів залишиться не лише в історичному джерелознавстві. Для української історіографії ця людина завжди буде зразком виконання національного обов’язку в найнесприятливіших обставинах післявоєнного періоду історії України.

І. Бутич народився 21 вересня 1919 р. на Прилуччині в селі Усівці Пирятинського району в сім’ї хлібороба. Батько, не маючи освіти, самотужки опанував грамоту й став волосним писарем. Національний здвиг 1917 р. покликав його, як і багатьох селян підросійської України, до активного громадського життя. Зберігся його лист до київської “Просвіти”, в якому він просить надіслати в його рідне село українських книжок, бо російська книжка не пише правдиво про революційне життя. Лука Бутич любив книжку, до кінця життя не розлучався з нею. Змолоду писав листи навіть до Льва Толстого. Любов до друкованого слова він прищепив і своєму синові Івану.

І. Бутич був дитиною визвольної доби. Він народився за часів національно-визвольних змагань українського народу та ще й у регіоні Лівобережної України, де найбільше збереглися елементи національної свідомості як серед селян, так і серед місцевих землевласників і міщанства. Прилуччина, Пирятинщина й Лубенщина дали українській революції найвідданіших борців за незалежність. Звідси походили діячі Революційної української партії – УСДРП Андрій Жук, Микола Порш, Володимир Дорошенко, автор “Самостійної України” Микола Міхновський, хлібороби-демократи гетьманці брати Микола, Сергій і Володимир Шемети. Іван Бутич пережив трагічні для українців 1930-ті роки. Був ще замалим для того, аби потрапити під більшовицькі жорна чисток “ворогів народу”.

У 1938 р. І. Бутич закінчив Пирятинську середню школу і вступив на історичний факультет Київського університету. Докінчував університет уже в 1944–1945 рр. Під німецькою окупацією був у батьківській оселі під Пирятином. Ще студентом з лютого 1945 р. почав працювати у Науково-видавничому відділі Архівного управління МВС УРСР, який тоді очолював Федір Павлович Шевченко, згодом один з найвизначніших українських істориків.

Уже в 1950 р. І. Бутич захистив кандидатську дисертацію “Селянський рух на Слобідській Україні в другій половині ХVІІІ ст.”. Через двадцять років на матеріалах цієї дисертації, а також з нововиявлених архівістами документів він упорядкує збірник “Тайдамацький рух на Україні в ХVІІІ ст.” (1970). З 1952 р. Іван Лукич стає спочатку начальником Науково-видавничого відділу ЦДІА УРСР у м. Києві, а через два роки начальником Науково-видавничого відділу Архівного управління УРСР. На цій посаді

він залишався сімнадцять років, до лютого 1971 р. – передня сумнозвісних маланчуківських чисток “українських буржуазних націоналістів”.

На долю І. Бутича припала доба хрущовської “відлиги” кінця 1950-х – 1960-х рр. Власне, до певної міри він і був уособленням цієї відлиги в історико-джерелознавчому секторі української історичної науки. У цей період він разом з Іваном Петровичем Крип’якевичем працює над підготовкою до друку листів та універсалів Б. Хмельницького, виданих у 1961 р. Так було покладено початок дипломатарію українських гетьманів, що пізніше, через три десятиліття, здійснювався І. Бутичем у межах праці в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. Упродовж п’ятнадцяти років, з 1991 до 2006, з’явилося ще чотири томи документів гетьманських універсалів: один том знову був присвячений Б. Хмельницькому два Іванові Мазепі, один – гетьманам від Івана Виговського до Івана Самойловича. Усі ці видання з’явилися друком завдяки співпраці з Науковим Товариством ім. Т. Шевченка у Львові в особі теперішнього голови Товариства Олега Антоновича Купчинського.

І. Бутич не афішував себе державним коміні за радянських часів, ні за доби незалежної України, а спокійно й невимушено робив свою справу – видання корпусу документів державницької діяльності української провідної верстви XVII–XVIII ст. Він замислював збірники документів за серійною ознакою, які давали максимально широку картину історичної дійсності. Здійснити це за комуністичних часів було неможливо, але Іван Лукич знав, що фіксувати універсали потрібно, і робив це ще під час своєї спільної праці з І. Крип’якевичем у 1950-х – 1960-х рр.

Початок 1960-х рр. нарешті дав також можливість щось сказати про велетів українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст. У 1964 р. відзначали 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка, і напередодні у 1963 р., вийшов том “Тарас Шевченко. Документи і матеріали (1814–1863)”, до котрого увійшли джерела не лише про діяльність Т. Шевченка, а й про його вшанування в найближчі роки після його смерті у 1861 р. Для тих часів це була смілива книжка, бо люди, які несли правдиве слово про Кобзаря в широкі маси, були “шаленими націоналістами” в очах тодішніх партійних ідеологів. Після видання книжки про пророка нації з’явилося ще два томи документів і матеріалів – про Івана Франка (1966) і Лесю Українку (1971). Наступні томи цієї серії, що планувалися, вже не вийшли через нагінки на українську культуру за В. Щербинського і вже за незалежності, знову ж таки за підтримки Олега Купчинського, вийшло ще два томи – про В. Гнатюка і М. Драгоманова.

Окремою ділянкою наукової праці Івана Лукича була видавничо-редакційна діяльність. І в цій царині його досягнення для української науки мають непроминальне значення. За післявоєнний час редагований ним часопис “Архіви України” став, власне, єдиним справді науковим історичним журналом у радянській Україні. Якщо “Український історичний журнал”, до редколегії якого І. Бутич входив від дня його заснування в 1957 р., був виданням партійним і офіційно-режимним майже до самого 1991 р., то “Архіви України” об’єднували навколо себе усе нонконформістське живе й неформальне середовище історичної науки 1960-х рр. І. Бутич з аргіогі нецікавого й вузькопрофільного “Науково-інформаційного бюлетеня Архівного управління УРСР” зробив захоплюючий науковий щомісячник, де друкувалися не лише матеріали на архівні теми, а й серйозні дослідження з допоміжних історичних дисциплін. Сам список прізвищ авторів дуже промовистий. У журналі друкувалися Іван Крип’якевич (власне, майже всі його останні праці, зокрема й монографія з методики дослідницької праці, вийшли у світ завдяки допомозі І. Бутича), львівські історики Ярослав Дашкевич, Ярослав Ісаєвич,

Олег Купчинський визначний знавець паперуй філігранолог Орест Мацюк та ін. Символічно, що в “Архівах України” друкувався також і останній некомуністичний директор Архіву давніх актів, класик українського архівознавства Віктор Романовський, який після переслідувань репресивних більшовицьких органів у 1930-х рр. навіть не міг повернутися до Києва і доживав віку у Ставрополі. З “Архівами України” співпрацював і легендарний дослідник Полтавщини, продовжувач справи Івана Павловського – Петро Ротаць, якого у Полтаві не дуже шанували після повернення з німецьких оstarбайтерських таборів і тамтешніх публікацій в українській піднімецькій пресі. П. Ротаць з номера в номер подавав біографічний словник видатних полтавців, серед яких переважна більшість з погляду радянського режиму належали до “неблагонадійних” діячів. І. Бутич не просто друкував авторів, а й спонукав їх до ще продуктивнішої праці, вміщуючи десятки рецензій під різними псевдонімами. Покажемо тут є приклад Я. Дашкевича, який мав близько десятка псевдонімів, друкуючи в “Архівах України” більше ста публікацій.

Не називаємо десятків інших імен, які в цьому виданні одержали своє перше “бойове хрещення”. І. Бутич дав путівку в наукове життя багатьом відомим сьогодні сучасним історикам, які є окрасою нинішньої історичної науки. Усіх не перелічити. Назвемо лише професора Національного університету “Києво-Могилянська академія” Наталю Яковенко фахівця з документознавства XIX ст. і дослідника українських генерал-губернаторств Валентину Шандру, дослідника кирило-мефодіївців Івана Глизя, який заступав деякий час І. Бутича на посаді голови Науково-видавничого відділу Архівного управління після його брутального звільнення, колишнього заступника директора Інституту української археографії та джерелознавства Геннадія Боряка, відомого луганіста-медієвіста Фелікса Шабульдо архівістів-дослідників Ніну Грабову (нині головний хранитель Музею літератури України), Любов Гісцову (багатолітнього директора ЦДІА України у Києві), Миколу Крячка, який десятки років був директором Центрального державного архіву літератури і мистецтва України, професора Київського університету колишнього архівіста Андрія Катренка та багато інших.

Зрештою, не всі пішли в науку низка архівістів усе життя вірою і правдою працювали в архівній системі, згадуючи І. Бутича як свого вчителя. Це Людмила Демченко – заступник директора ЦДІА України в Києві, Віктор Страшко – скромний, але, мабуть, найкращий знавець документів київського архіву, що стосуються Козацької держави XVII—XVIII ст., Тетяна Люта – доцент НаУКМА, Галина Болотова, Людмила Купріянова, Діна Топчій, Галина Кулебата багато інших.

Відповідальним редактором “Архівів України” І. Бутич був від 1958 до 1971 рр., коли Архівне управління очолив О. Мітюков, розігнавши “націоналістичне кубло” І. Бутича та його оточення. При цій нагоді як тут не згадати св. п. С. Пількевича – багатолітнього голову Архівного управління, який усіляко підтримував І. Бутича, а де треба – прикривав навіть від скарг “ідейно пильних” працівників архівної системи. “Архіви України” без Івана Лукича відразу перетворилися на бліду копію тодішнього безбарвного “УІЖу”. Історія висвітлювалася тепер переважно починаючи з 1917 р. і діянь комуністичної партії. Невеликим просвітком, яким скористалися українські науковці був хіба що 1982 р., коли святкувався 1500-річний ювілей Києва.

Іншим дітищем Івана Бутича, крім “Архівів України”, був річник “Історичні джерела та їх використання”. Вони постали як результат великої науково-організаційної і методичної праці І. Бутича. Крім цього, з 1961 р. почали проводитися всеукраїнські щорічні науково-практичні і методичні семінари-конференції з архівознавства та інших

спеціальних історичних дисциплін, що відбувалися в Києві й збирали архівістів-науковців з усіх обласних центрів. І якщо “Архіви України” були передусім форумом істориків-архівістів, то “Історичні джерела та їх використання” друкували істориків джерелознавчого напрямку. За період з 1964 до 1971 рр. вийшло шість випусків. Сьомий з’явився в 1972 р., уже без прізвища І. Бутича, хоч від початку до кінця ним готувався

Як і багато істориків, що мали сумління (М. Браичевський, наприклад), Іван Лукич був проскрибований комуністичною владою, його вилучали з архівної системи “як прихованого націоналіста”. Одними з останніх праць, які не встиг у свій архівний період життя видати І. Бутич, були “Щоденник О. Ф. Кістяківського (1874–1885)” та “Документи Кирило-Методіївського братства 1846 р.”, що їх під його керівництвом готувала група архівістів – М. Бутич, І. Глизь, В. Шандра та ін. Ці книжки побачили світло лише у 1990-х рр. як видання Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Не можна обійти мовчанкою і ще два важливі, визначальні у культурному відношенні проекти, в яких ключову роль відіграв І. Бутич. Йдеться передусім про “Історію міст і сіл Української РСР”. Україномовний її варіант опрацьовувався у 1960-ті рр., і справжнім залаштунковим героєм її був І. Бутич, який розгорнув без перебільшення титанічну науково-організаційну працю. Під його керівництвом до всіх 26 томів подавалася вся джерельна інформація, що лише була виявлена на той момент у архіві. Петро Тимофійович Тронько, офіційний керівник цього проекту високо цінував І. Бутича, добився вручення йому в 1975 р. Почесної грамоти Президії Верховної Ради УРСР. П. Тронько опікувався опальним істориком-архівістом у 1970-ті роки, коли І. Бутич від 1971 й до 1991 рр. працював старшим науковим редактором і керівником редакційної групи, а згодом і в. о. завідувача редакції УРЕ. У 1970-ті рр. почала виходити доопрацьована російськомовна версія цієї серії, у якій І. Бутич особисто відредагував, уже як співробітник УРЕ, томи Черкаської, Житомирської, Харківської, Львівської, Сумської і Закарпатської областей. А взагалі він брав участь у редагуванні усіх 26 томів російськомовної версії “Історії міст і сіл Української РСР”.

До певної міри похідним відгалуженням “Історії міст і сіл Української РСР” були три томики краєзнавчих енциклопедій “Київ”, що вийшли до 1500-літнього ювілею, а згодом і рідні йому “Полтавщина” й “Чернігівщина”. Левова мозольна праця з редагування й написання статей належала І. Бутичу. Саме він був промотором і душею цієї незвичайної для радянських часів праці. Власне, й досі ми не маємо кращого довідника по Києву й по цих двох регіонах Лівобережжя.

З 1991 р. І. Бутич перейшов працювати в Інститут української археографії та джерелознавства провідним науковим співробітником, завідувачем відділу історії і теорії археографії та споріднених джерелознавчих наук. Наступного року його було обрано дійсним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові. В Інституті археографії Іван Лукич цілеспрямовано працював над серією “Дипломатарій українських гетьманів”. Однак він не встиг здійснити всі свої плани. Так, незавершеними залишилися виявлення та копіювання універсалів Івана Скоропадського і Данила Апостола. Івана Лукича не стало 9 травня 2007 р. Поховали І. Бутича на Берковецькому кладовищі Києва біля його батька, який помер 1975 р.

Декілька слів хотілося б сказати про громадську позицію Івана Лукича. Автор знаменитих “Споминів з минулого” Олександр Лотоцький писав про не менш знаменитого Василя Смиренка як про “українського Никодима” – людину, яка все життя булав громадському зацікавленню, не виринала на поверхню суспільного життя, але послідовно

й наполегливо підтримувала всі починання київської Старої Громади Івана Бутича також сміливо можна назвати “українським Никодимом” нашого часу. Усе своє життя він тихо, але неухильно робив ту працю, яка, за відомою легендою про будівництво лаврської дзвіниці, спочатку ніби занурювалася в землю, щоб по закінченні останнього ярусу випірнути враз із-під землі у всій своїй красі й силі.

Попри вроджені різні вади – у дитинстві він перехворів на поліомієліт, йому було важко ходити, говорив із затинаннями – він дуже багато працював, був рухливою людиною. Щодня з 9-ї – 10-ї ранку, з годин відкриття читального залу архіву і до його закриття, І. Бутича можна було бачити там за столом, заваленим архівними справами, копіюючи козацький скоропис XVII–XVIII ст. Це був невтомний трудівник, який працював на роботі, вдома і навіть у гостях. Для нього робота не була подвигом, це було його звичайним життям, – без праці, як без повітря він не міг існувати. Нині в його помешканні лежать сотні папок, заповнених копіями документів, листуванням, проектами видань, рукописами наукових статей. Його природна і щира скромність не знала меж. І. Бутич не любив марнославства, посиденьоку президія, не гнався за заробітками й нагородами. Усі життєві блага для Івана Лукича були великою марнотою. Він не потребував слави, мабуть, і не задумувався над цим ніколи. Усі удари долі сприймав з подиву гідним стоїцизмом і філософським ставленням до життя. Як не можна було робити одну справу – робив іншу, ту, що дозволяли наразі робити, аби лише на користь і на благо рідної України. Іван Лукич з усіма принципово розмовляв виключно українською мовою і цим визначив національне спрямування багатьох людей (це він до певної міри українізував М. Крячка та А. Катренка). У такому поводженні він, можливо, вбачав якусь місієність. У 1880-х І. Франко у Києві одружився з надніпрянською українкою О. Хоружинською. І. Бутичу у 1959 р. побрався із галичанкою із Самбора Марією Іванівною Лозинською, яка на все життя стала його відданою дружиною, товаришем і співником усіх починань.

А скільки мужності треба було мати І. Бутичу, щоб узяти на роботу в історичний архів опального В. Стуса або підтримувати взаємини з колишнім головнокомандувачем УПА Василем Куком, який упродовж десятиліть був другом родини Бутичів. І. Бутич добре знав знамениту політкаторжанку жінку-легенду Надію Суровцову, листувався з нею. І саме І. Бутичу вона залишила один з машинописних варіантів своїх спогадів. Отже, маланчуки-мітюкові мали, очевидно, підстави вважати І. Бутича потенційним ворогом системи, якого треба “вичистити” з архівів, як колись у 1930-ті рр. “вичистали” його попередників. І Іван Крип’якевич не випадково майже п’ятнадцять років товаришував з І. Бутичем (залишилося їхнє цікаве листування, що може скласти об’ємну книжку), довіряв йому свій цінний для науки архів і саме Івана Лукича назвав одним із своїх посмертних розпорядників.

Іван Лукич залишив по собі дуже багато. З часом буде видаватися його неопублікована спадщина, листування. Його архів передбачається передати ЦДІА України у м. Києві, де повинен утворитися окремий особовий фонд І. Л. Бутича. Було б добре зібрати й видати спомини людей, які його знали, частково це вже робиться у виданні “Пам’ятки України”. Але вже сьогодні ясно – поки є справа, якій ми служимо, Іван Лукич Бутич завжди буде нашої пам’яті.

Ігор Гурич (Київ)

Ротач Петро Петрович (1925–2007). 13 червня 2007 р. у Полтаві пішов з життя краєзнавець і літературознавець Петро Петрович Ротач. За два тижні до його смерті заходами С. Білоконя вийшов біобібліографічний покажчик (187 сторінок журнального